

Uppsalas första två hundra år

– när var det – och hur gick det till?

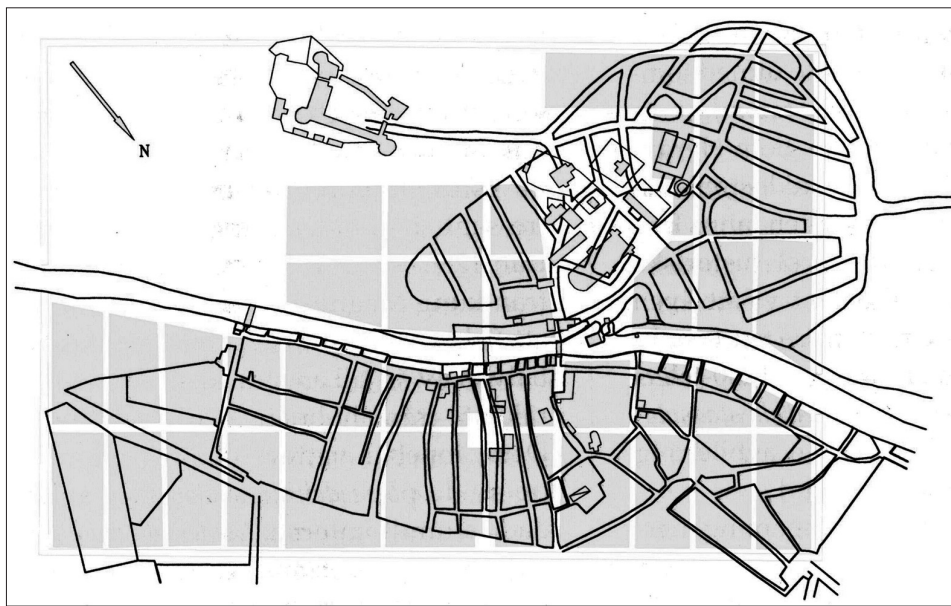
Två platser är särskilt viktiga för Uppsala stads äldsta historia – och i denna artikel kallas den äldre centralorten Gamla Uppsala, medan den ort som blev Uppsala stad kallas Uppsala (eller Aros för tiden före ca. 1250). Den stora Uppsalaåsen löper genom staden. Närheten till öppet vatten via Fyrisån har haft stor historisk betydelse och Uppsala ligger där vattenvägarna möter landsvägen på åsen. Nordväst om Uppsala finns ett historiskt järngruveområde. Landhöjningen skapade redan under 500-talet e.Kr. en passpunkt inom stadsområdet, och en annan åtröskel skapades under 1400-talet (Hörner 1943:258; Åse 1984:41). Genom strandförskjutningen ökade den tillgängliga marken snabbt och gravfältens antal tyder på en stor befolkning under yngre järnåldern. Gamla Uppsala som kungligt säte, med storhögar från 500-talet e.Kr., omfattande bebyggelseämningar från yngre järnålder, ett stort höggravfält, och en tidig domkyrka har haft en central politisk betydelse för regionen (Gräslund 1993; Anund et al. 1998; Sundqvist 2002; Ljungkvist 2006). Biskopssätet flyttades till Uppsala under 1270-talet, men folklandets prost verkade redan under 1160-talet i staden. Uppsala var judiciell centralort för Tiundalands folkland. Ting hölls tidigast i Gamla Uppsala men under medeltiden i Uppsala stad (Ferm 1986a:61). Uppsala hade två stadsförsamlingar och Bondkyrko församling (Ljung 1954:220 f), medan domkyrkan inte hade någon territoriell församling. De två stadsförsamlingarna (S:t Per och S:ta Maria/Vår fru) är kända från år 1221 respektive år 1302 men de existerade troligen redan under 1100-talet (Ljung 1954:220).

Uppsalas källor – skrifter, kartor och arkeologi

Stadsbyggnaden

Under hela medeltiden var träbebyggelsen dominerande. Uppsalas äldsta fas präglades av skiftesverkshus och grophus. Förutom kyrkor uppfördes under högmedeltiden en stor mängd stenbyggnader. Inflyttande kyrkligt anknutna personer och hantverkare medförde en kraftig befolkningsökning. Många bostads- och hantverkshus uppfördes på båda sidor av Fyrisån. Den fasta befolkningen år 1300 har beräknats till omkring 700 personer (Ferm 1986a:56), men beräkningen är troligen alltför låg. Gatunätet på båda å-sidorna bestod av några gator som var parallella med ån, och ett större antal gator som löpte ned mot ån (fig. 1). Många gator hade kullerstensbeläggning på bärlager av sand. Träbebyggelsen bestod till största delen av hus uppförda i knuttimrings-, eller skiftesverksteknik (Anund 2001). Skiftesverksbyggnader dominerade tidigast men under 1200-talet övergick man från att använda ek till byggande i furu. Från ca. 1250 torde de allra flesta husen i Uppsala ha varit knuttimrade (Anund 2001).

En vanlig inre kvartersstruktur var sammanhållna gårdar med trähus placerade runt en stenlagd gårdsplan (Ersgård 1986:94). Bland dessa gårdar fanns även många profana stenhus, ofta byggda i tegel. Flertalet sten- och tegelhus uppfördes antagligen under senmedeltiden (Ferm 1986b; Ersgård 1986; Anund 2002; Tagesson 2002:432 f).

Figur 1. Uppsala omkring år 1400. Rekonstruktion av kända samt förmodade medeltida strukturer (svarta linjer) mot bakgrund av dagens karta. Rekonstruktionen bygger på arkeologiskt material och 1600-talets kartor (för västra sidan har Olof Rudbeck d ä:s kartor använts). Bild Johan Anund.

Marknader och handel

Förutom regional handel hade Uppsala interregionala handelskontakter med ett mer avlägset omland – Bergslagen, Roslagen och andra städer. Till detta kom viss internationell handel. Man importerade stora mängder salt, kryddor och textilier, och även keramik, annat hantverk, vissa metaller och vin. Järn, koppar och pälsverk exporterades. Övrig handel styrdes i stor utsträckning till två stora marknader – Eriksmässan och Distingen. Distingen var en av de viktigaste marknaderna i Svealand. I ett vidare perspektiv var Uppsala dock inte en betydande handelsstad (Dahlbäck 1986; Anund 1999). Metallhandeln var viktig, men endast före 1300-talet. Domkyrkan utförde omfattande handel som dock inte kom staden direkt till godo, men det allra största problemet var kungamaktens centralisering av handeln till Stockholm. Till och med Uppsala domkyrka handlade mycket mer med Stockholms stad än med Uppsala stad. Arkeologin stöder denna bild, det vill säga att Uppsala inte bör kallas handelsstad (Anund 1999:463).

Kyrkor, kapell, konvent och helgeandshus

Under början av 1200-talet fanns det minst tre kyrkor i Uppsala: Helga Trefaldighetskyrkan, S:t Pers kyrka och S:ta Maria kyrka (Vårfrukyrkan). Det fanns två kapell vars lägen inte har kunnat lokaliseras, S:ta Gertruds och S:t Görans (Redin 1976). S:ta Barbaras kapell är belagt

från 1501, och låg invid domkyrkan. (Dahlbäck et al. 1984:286). Söder om domkyrkan låg S:t Eriks kapell. Omkring år 1247 grundade Franciskanorden ett konvent (Dahlbäck et al. 1984:273), och en klosteranläggning med kyrka uppfördes öster om ån. Klosterlämningarna har undersökts (Gezelius 1986). Helgeandshuset grundades under 1200-talets sista år (Dahlbäck et al. 1984:300). Före år 1245 eldhärjades domkyrkan i Gamla Uppsala svårt, och 1258 gav påven tillstånd till flyttning av ärkesätet till en «lämpligare plats» (DS 451). Namnet Uppsala skulle överföras till den nya kyrkan. Kung Valdemar meddelade 1270 att ärkesätet skulle flyttas (DS 460–461). Flyttningen till nuvarande Uppsala och katedralbygget påbörjades tre år senare.

Ärkebiskopsgård, kungsgård, rådstuga, torg och stadsbränder

År 1298 omnämns ärkebiskopsgården första gången i bevarade dokument (Dahlbäck et al. 1984). Under 1880-talet hittades en manifest anläggning i Universitetsparken, och den har antagligen varit en av de medeltida ärkebiskopsgårdarna (Hahr 1929). Den byggdes om till kungligt fäste av Gustav Vasa (Ljung 1954:247 ff). Det finns belägg från 1243 och 1338 som anger kungliga festligheter på *Förisäng* respektive på kungsgården *Island* (Ferm 1986a:73; Carlsson et al. 1991:319 f), vilket motsvarar de låglänta ängarna på Fyrisåns östra sida. Vi vet också att kung Knut Långe skänkte bort mark invid Vårfrukyrkan 1231. Såväl Vårfrukyrkans som S:t Pers kyrkas och Franciskanerklostrets placeringar på östra sidan om ån är indicier för att kungamakten disponerade det området. Tidigare antaganden om en kunglig befäst anläggning som skulle ha legat där domkyrkan senare byggdes (Sundquist 1953:315 ff) är helt felaktiga (Anund 1992; 1994b; Lovén 1996:368). Kungarna residerade sannolikt i kungsgården på öster om Fyrisån fram till 1300-talet. Uppsala slott har inga medeltida delar – det tillkom efter stadsbranden 1543 (Gezelius 1990:32), som ersättning för det tillfälliga fästet i den ombyggda ärkebiskopsborgen (Hahr 1929). Ett torg byggdes någon gång mellan 1345 och 1396 på den plats som i dag är Gamla Torget (Ljung 1954:59). En kunglig tillåtelse från 1383 att bygga ett *nytt* torg anger att det måste ha funnits ett äldre sådant. Dess läge är inte känt men flera förslag har lämnats (Sundquist 1953:296; Ljung 1954:60; Ersgård 1986; Anund 1999). Större stadsbränder är kända från bl.a. 1447, 1473, 1543, 1572, och 1702 (Redin 1976:10).

De äldsta kartorna

År 1643 reglerades Uppsalas stadsplan. Det oregelbundna gatunätet skulle ersättas av ett rätvinkligt och den s.k. Regleringsplanen upprättades, där såväl det äldre som det blivande gatusystemet markerades. Delar av Regleringsplanen har vidimeras arkeologiskt men andra är diskutabla. I den västra stadsdelen söder om domkyrkan visar kartan ett mindre utvecklat gatunät, eftersom en enorm slotträdgård fanns här 1550–1643, dvs. vid karteringen (Francki 1990). Syftet med Regleringsplanen var aldrig att avbilda medeltida strukturer utan att visa situationen 1643 och därför får den inte användas okritiskt vid analyser av medeltida förhållanden. Olof Rudbeck d.ä. publicerade senare två stadskartor (1679, Tav. 39:140–141) med vad som uppges vara medeltida gatunät – en «Medeltida stadsplan» och den s.k. «Nya Atlasplanen». De tycks referera till ett (nu försvunnet) medeltida kartoriginal. Där Regleringsplanen är en idealbild är Nya Atlasplanen troligen en ögonblicksbild av hur staden verkligen såg ut 30 år senare. Under 1990-talet har de medeltida markeringarna på Nya Atlasplanen vidimerats flera gånger vid arkeologiska undersökningar. (Anund 1994; Anund et al. 1996; Roslund-Forenius 1996; Anund et al. 2001; Anund 2002).

Arkeologiska undersökningar i Uppsala

Det har utförts mer än 100 arkeologiska undersökningar i Uppsala efter 1970, och minst lika många observationer var gjorda dessförinnan. Utgrävningar gjordes redan på 1670-talet (Rudbeck 1679). Den första större vetenskapliga grävningen gjordes redan 1907 (Lithberg 1921) men sedan hände inte mycket förrän 1935–1950 då landsantikvarien Nils Sundquist gjorde många dokumentationer. Kontextuella undersökningar med single context-metoder har utförts sedan 1990. I tabellen redovisas ett urval av betydelsefulla undersökningar.

Figur 2. Urval av viktiga arkeologiska undersökningar utförda efter 1970.

Område och undersökningsår	Påträffade lämningar	Datering
Kv. Torget bl.a. 1971–72	Franciskanerklostret	1250–1550
Kv. Draken 1974	Byggnader, bl.a. ett påkostat stenhus, trä- och stenläggningar, brunn, gränd	1300–1700
Kv. Disa 1974	Byggnader, brunn, gränder	1300–
Kv. Rådhuset 1974	Byggnader, brunn, gränder	1100–
Domkyrkan 1974–77	Grundmurar och gravar	1250–
Kv. Atle 1975	Byggnader, stenlagd gårdsplan, två brunnar	1550–1750
Kv. Rådhuset 1975	Byggnader, brunn, gränd	1100–
Kv. Rådhuset 1976	Byggnader bl.a. ett stenhus, risbäddar, brunnar, gränd(?)	1200–
Kv. Örnen 1977	Byggnader, två stenlagda gårdsplaner, två brunnar, kavelbro	1550–1650
Kv. Kransen 1978	Byggnader, stensatta gårdsplaner, brunnar, gränder	1200–
Kv. Svalan 1979	Byggnader bl.a. ett stenhus, stenlagd gård,	1300–1650
Kv. Rådstugan 1980	Byggnader och gränd	1300–1700
Kv. Sandbacken 1980	Byggnader bl.a. gjuteri och andra verkstadslokaler, stensatt gårdplan,	1300–1650
Kv. Toven 1980–81	Byggnader, gränd	1300–1650
Kv. Domen 1981	Byggnader bl.a. smedja, kavelbroar, gränder	1150–1700
Kv. Kroken 1982	Byggnader samt del av Vårfrukyrkans begravningsplats, 215 intakta gravar	1350–
Kv. Örtedalen 1984	Byggnader	1400–1700
Kv. Trädgården 1987	Byggnader bl.a. smedja	1400–
Kv. Bryggaren 1990	Byggnader, trol relaterad till kungsgården, brunn	1100–1500
Kv. Pantern 1990	Byggnader, bronsgjuteri, brunn, två gränder, stadsdike(?)	1200–1500
Domkyrkoplan 1992	Mur, stenläggningar, gravar	1200–
Kv. Disa 1993	Byggnader, gränd	1200–1700
Kv. Trädgården 1993–94	Byggnader, bl.a. stenhus, brunnar, latrin, gårdsplan/gränd, del av slottsträdgården	1300–1700
Kv. Örtedalen 1999	Byggnader, gata	1300–1700
Kv. Örtedalen 2004	Byggnader, bronsgjuteri, odling	1200–1800

Om Uppsalaforskningen och om Uppsala

Stora och mycket betydelsefulla delar av medeltidsstaden schaktades bort utan arkeologisk utgrävning under 1960- och 1970-talen. Tyvärr gäller det centrala kvarter med de mest omfattande lämningarna och delar av de äldsta kulturlagren. De skriftliga källorna har

analyserats ganska ingående men de arkeologiska resultaten har rimligtvis en stor outnyttjad potential. Det gäller särskilt det material som har tagits fram under de senaste decennierna. Synteser har publicerats i en stadshistorik på 1950-talet, i projekt Medeltidsstaden under 1970-talet, samt i en stadshistorik 1986. Därefter följde en period med stora undersökningar, vilka under 2000-talet har lett till ett antal viktigare publikationer. Liksom för många städer har de flesta studierna avsett fysiska strukturer – hus, gator och kvarter. Handlingar, vardagsliv och strategier i staden är ännu tämligen utforskade fält. Den följande formuleringen av förändringsfaser i Uppsalas äldsta historia bygger på många källor. Den är ett försök att syntetisera vårt material; ställa frågan om varför man överhuvudtaget bodde eller vistades i Uppsala, och att åtminstone i några fall visa vilka som kan ha varit aktiva i processerna.

Tidshorisonter

1100–1225 – en tätort växer fram

Uppsala/Aros var en viktig plats redan under järnåldern. Runstenar, gravar, föremål och historiska källor är svårtolkade, men påvisar en hamn- och tingsplats med agrara gårdar i utkanterna (Sundquist 1953; Ferm 1986a; Anund et al. 2000:44; Beronius Jörpeland et al. 2000). På minst sex ställen i staden fanns från ca. 1170-talet en tätortslignande etablering (Lithberg 1921; Syse 1987; Carlsson et al. 1991; Anund et al. 2000; Beronius Jörpeland et al. 2000). Man har i regel ansett att Uppsala fick en urban karaktär under 1200-talets lopp, medan 1100-talets ort (Aros) skulle ha varit ett kyrkolandskap utan större permanent annan verksamhet (jfr. Andersson 1990; Beronius Jörpeland et al. 2000). Men man kan se urbaniseringen så långt gången under senare delen av 1100-talet att man kan benämna det dåtida Aros stad. Det fanns tre kyrkor under slutet av 1100-talet och Knut Eriksson lät slå mynt där då (Ferm 1986b). Förutom andra indikationer (Andersson & Redin 1980) visar arkeologin nu att bebyggelsen har varit kontinuerlig, omfattande och funktionellt varierad (Carlsson et al. 1991; Anund et al. 2000; Beronius Jörpeland et al. 2000; Anund 2002). **Tomtgränser/gator hade kontinuitet**, och bebyggelsen täckte minst 8–9 hektar (Nordström 1996:fig. 20). Funktionerna hantverk, bostad och högeståndsmiljö fanns representerade, med kontinuitet. Bebyggelsetätheten var lägre under 1100-talet än senare – men den varierar även under senare skeden. Bilden från flera större nordiska orter är att en kontinuerlig bebyggelse av öppen typ i regel övergick i en tätare variant under 1200-talet. Den glesbebyggda 1100-talsmiljön bedöms trots allt oftast som urbaniserad (Schia 1987; Herteig 1991; Christophersen 1994; Hansen 1994). En annan parameter som bör beaktas även om den är problematisk är kulturlagerkaraktären. En bosättning som inte var tätort resulterade sällan i kraftiga avsättningar som även bevarades. Bebyggelse med samtida kulturlager bör vara tätortsindikerande (jfr. Hansen 1994; Larsson 1996). Om man utgår från kriteriet «centralplats och tätort» (Andersson 1979) och dessutom värderar kulturlagerdepositionerna kan man anta att Aros/Uppsala hade stadskaraktär från och med ca. 1170.

Livet i staden har belysts vad gäller byggnader, kosthållning och konsumtion (Anund et al. 2000:260 ff; Beronius Jörpeland et al. 2000; Bäck 2000; Carlsson et al. 2000; Anund 2001). Allra tidigast förekom grophus i vissa gårdar i kombination med flätverkshus och bostadshus med enkel mitthärd. Något senare övergick man till ett byggnadsskick som sedan var relativt oförändrat under omkring 100 år – några friliggande enfunktionshus per gård, varav ett eller två med hörneldstad. Den stora majoriteten av husen uppfördes i skiftesverk på syllstensrader,

Figur 3. Processionsvägen från tidig medeltid. Den löpte troligen från en bro vid ån, mot landsvägen till Gamla Uppsala. Denna del undersöktes på 1970-talet. Foto Upplandsmuseet.

även om timrade byggnader förekom (Anund 2001). Resvirkes- och stavverkshus har märkligt nog i princip aldrig funnits i Uppsala. Den stora andelen skiftesverkshus är intressant. I andra nordiska städer i samma biologiska zon var timringekniken helt dominerande redan från tidigmedeltid (Anund 2001). Då virkestillgången var likartad bör skillnaderna vara kulturella. Väggar i skiftesverk i järnålderns långhus var troligen vanliga i Svealand. Den urbana kulturen kanske endast innebar övergången till enfunktionshus med takbärande väggar – inte ändring av väggkonstruktionen i sig. I stadens centrum vid ån fanns ett unikt inslag, en manifest stensatt gata (fig. 3). Den kan härröra från stadens anläggande och kan ha löpt från ån norrut mot Gamla Uppsala – i så fall bör den ha varit en markering gjord av centralmakten (Beronius Jörpeland et al. 2000:3 ff; Carlsson et al. 2000). En liknande lämning med liknade förmodad funktion har påträffats i Linköping (Feldt & Tagesson 1997:149). I stadsgårdarna användes man keramikkarl av det kvardröjande äldre inhemska svartgodset men även yngre svartgods,

särskilt av Paffrath-typ samt protostengods av äldsta Siegburgtyp. Inslaget av östersjökeramik var mycket litet. Keramikkärlens betydelse bör dock ses i ljuset av att importen i Aros för en gård endast var ungefär ett kärl vart fjärde år (Bäck 2000a). Lokala måltidsseder dominerade helt under denna tid. Matkulturen var inte differentierad utan gemensam för hela hushåll (Elfwendahl 1999). Köttkonsumtionen i Aros var först baserad på slakt i hushållet men detta förändrades vid tiden för stadsgrundandet eller något senare. Svinköttkonsumtionen var först hög men minskade efter 1100-talet (Leena Drenzel, i Anund et al. 2000).

Vad befolkningen verkligen gjorde i Aros, och varför dom var där är svårt att avgöra. Materialet är tyvärr litet. Hamnfunktionen var förstås viktig, men man bör diskutera om funktionen primärt var omlastningsplats för gamla Uppsala (som äldre forskning ofta menar) eller om hamnens viktigaste funktion avsåg Aros. Det går inte att bortse från att Aros var en arena för representation och politiskt spel. Förutom metallhandeln (se nedan) finns inte belägg för någon större kommersiell verksamhet. Däremot finns spår av hantverk – även mindre prestigefullt sådant som skinnberedning, och tämligen blygsamma trähus. Att såväl tinget som de regelbundna marknaderna flyttades till Aros under första halvan av 1100-talet (Ferm 1986) kan leda tanken till en hypotes: Aros' huvudsakliga funktion kan ha varit «Mötesplatsen». En ort där långväga och regionala resenärer ges tillfälle att träffas för att knyta kontakter i stora och små ärenden. Gamla Uppsala var troligen mindre lämpat för detta, dels av kommunikationsskäl, dels eftersom den platsen var oerhört laddad och ett manifest revir för särskilda delar av den gamla eliten. I Aros hade man nära till detta (om man behövde) men här hade man troligen tillgång till en mer framåtblickande miljö för de kontakter som den nya tiden – det sena 1100-talet – krävde. Uppbyggandet av orten hade troligen inte främst materiella syften – det personliga mötet kan ha varit det unika med Aros.

1225–1270 – staden förtätas

Under början av 1200-talet förtätades de fysiska strukturerna. Flera forskare har noterat detta men tolkningarna skiljer sig något åt. Det är tydligt att stadsbyggnaden förändrades – tomterna utnyttjades mer och mer för bebyggelse. De äldsta belagda stenbyggnaderna och stallen är från denna period (Ersgård 1986; Beronius Jörpeland et al. 2000; Anund 2002). Detta har ofta tolkats som urbaniseringsfasen, men jag ser det som en period av gradvis ökande aktiviteter i en redan urban miljö, och nybyggnation även på grund av att första generationens trähus måste bytas ut.

1270–1380 – expansion

Den kraftigt expansiva perioden efter anläggandet av den nya domkyrkan i Aros, som därefter kallades Uppsala, är den mest omskrivna i arkeologisk litteratur. Stadsgårdarna fick en halvsluten form då man byggde samman husen i längor eller vinklar. De knuttimrade byggnaderna blev vanligare och man började uppföra tegelhus även på privata tomter (Anund 2001; Elfwendahl 1994). I och med ändringen av träteknik övergick man till grundläggning på träplintar. Skiftet till timrade hus berodde sannolikt på önskan att bygga flervåningshus med tanke på befolkningsökningen, den ökande verkstads- och butiksdriften, samt tomtpriserna. Såväl två- som trevåningshus är belagda från senmedeltiden. Nya tomter bebyggdes bland annat kring utfartsvägen mot Gamla Uppsala, kring Islandet, samt i söder. Det var en stor expansion, och en expansion i nästan alla riktningar. Samtidigt förtätades de äldre kvarteren ytterligare. Självhushållningen hade minskat kraftigt. Man åt allt mer nöt-, får- och getkött

på bekostnad av svinköttet. Matkulturen blev mer differentierad avseende matlagning och dryckeskultur (Elfwendahl 1999). **Det har något förvånande visat sig att det importerades en stor andel keramik från Nordtyskland, främst från Niedersachsen (Bäck 2000a–b). Det går inte att påvisa någon skillnad i lyxkonsumtion, i form av vinkrus i stengods, mellan östra och västra Uppsala. Däremot är skillnaden tydlig när man jämför de av kyrkligt ägande dominerade kvarteren kring domkyrkan med resten av staden. På samma sätt tycks kulturlagerbilden visa på olikheter i dessa två typer av områden. Tillväxten av kulturlager påvisar graden av förändringsarbeten på en tomt, och lagertyper anger gårdens miljökaraktär. Kaniktomterna har präglats av betydligt färre förändringar och en större avskildhet (Anund et al. 2000:288).**

Verkstäder från lågprestigeyrken som benhantverk, och från smutsigt hantverk som grovsmide uppvisar ingen koncentration till vissa stadsdelar. Hantverk har bedrivits även i kvarter invid domkyrkan (Carlsson et al. 2000:183). Såväl kronan som privata borgare och kanske frälsemän avstod mark till domkyrkan vid dess etablering. Vid domkyrkan bodde sedan kanikerna. Stenhusen på motsatt sida av ån har förknippats med handelsmän och varulager (Ersgård 1986). Uppsalas handelsmän var dock inte framträdande så en stor del av tegelhusen kan ha en annan bakgrund, och det finns påfallande likheter mellan ägostrukturerna i Uppsala och de i ett annat ärkebiskopssäte – Lund (jfr. Andrén 1987). Majoriteten av de ej kyrkliga frälsemännen i Uppsala bodde öster om ån och vissa av dem hade stenhus (Ferm 1986b). Därför är det troligare att dessa stenhus var prestigemarkerande huvudbyggnader i de stadsgårdar den lantbaserade adeln skaffade sig av socialt strategiska skäl. Det är även osäkert om alla tegelhus kring domkyrkoområdet uppfördes av kyrkans män. Vissa kan ha byggts före domkyrkoflytten och även några av de övriga kan ursprungligen ha ägts av besuttna borgare eller frälsemän. Minst två större manifestationer gjordes i det offentliga rummet. En andra lång strandparallell gata anlades öster om ån, liksom ett helt nytt torg (Dahlbäck et al. 1984:266; Redin 1976; Anund et al. 1992). Detta moderniserade stadsbilden och kan ses som en höjdpunkt som avslutade drygt hundra år av stor stadsförändring. Vid gatan anlades ett avancerat bronsgjuteri och vid torget skaffade domkyrkan sig många fastigheter.

Uppsala måste ha haft en extremt stor andel icke producerande i befolkningen – domkyrkans byggnadshytta undantagen. Domkyrkans och de övriga kyrkornas personal, människorna på lantsläkternas stadsgårdar, och deras tillfälliga besökare. Borgarnas handel och hantverket hade en liten målgrupp, eftersom den långväga handeln nu hade flyttats från Uppsala. Staden tycks fortfarande mest ha karaktär av mötesplats – även om de servicenäringar som detta krävde naturligtvis sysselsatte många.

Efter 1380 – stagnation

En nedgång som har spårats i Uppsalas arkeologiska material och i byggnader sammanfaller i tid med digerdöden och agrarkrisen (Ersgård 1986). Många flyttade säkert till landsbygden. Men de svåra tiderna slog kanske olika hårt mot stadens delar, och man kan diskutera hur stadsborna reagerade på hoten. I brist på högupplösta artefaktanalyser kan man studera etablering av tomter och obruten markanvändning – kontra ödeläggelse. Något förvånande uppträder ödeläggelsen eller stagnationen främst i områden som var mer centrala under det sena 1300-talet (Anund 2002). Utanför dessa har nya tomter etablerats och befintlig bebyggelse upprätthållits. Gör utkantsområdenas glesare strukturer det svårare för oss att upptäcka stagnation eller gjorde detta till och med att utkantsområdena var mindre känsliga för problemen? Alternativt kan man tolka bilden som utslag av att man flyttade till en glesare

struktur för att möjliggöra mer trädgårdsodling eller djurhållning på nära håll (en tillfällig period av självhushållning?) och möjligen för att distansera sig mentalt från sjukdomsdrabbade grannhushåll. Med en sådan tolkning kan man ifrågasätta om stagnation behöver medföra topografisk regression. Det lägger också initiativet mer i den enskilda tomtägarens hand. Individerna är då inte bara offer, utan människor med en strategi för att kunna stanna i staden under en svår tid.

Den svåra perioden tycks ha varit förhållandevis kort. Under 1400- och 1500-talet verkar Uppsala ha haft en stabil utveckling, och en differentierad stadsbild befästes. Staden hade en aristokratisk och administrativ prägel, även bortsett från ärkesätets stora komplex i domkyrkoområdet. Ett stort inslag av handelshus, som präglar många andra senmedeltida städer, är svårt att belägga i Uppsala.

Egenintressen, makt, allianser och samverkan

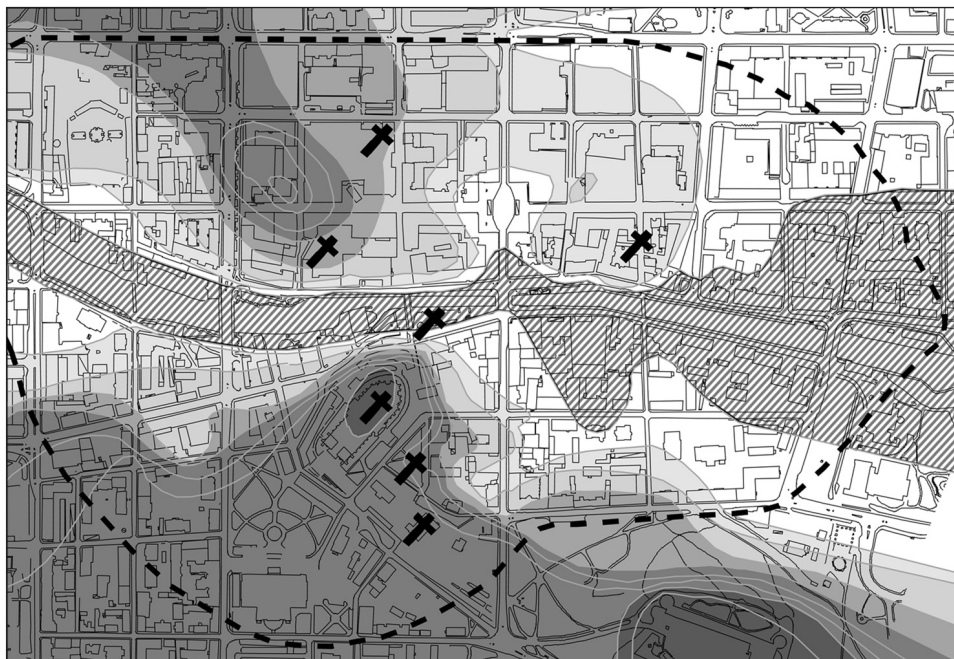
- Vem gjorde vad?

Det är ofta problematiskt att knyta arkeologiska material till aktörer – såväl till individer som till institutioner. Men de kända institutionerna hade inte heller alltid de roller vi förväntar oss. Gränserna mellan individer, korporationer (gillen och skrän), stadens styre, kronan och kyrkan var ofta diffus. Dag Lindström har påpekat att stadsrådet ofta fungerade bra i större sammanhang, men blev i andra fall ett verktyg för några få inflytelserika personer (Lindström 1991). Lars Hermansson har visat att det kan vara svårt att skilja statens officiella projekt från individuella ledares (Hermansson 2000). På samma sätt var det troligen med de kyrkligas agerande.

Nya allianser och ny mötesplats för en ny tid - aktörer 1100–1225

På en plats som Uppsala är det extra svårt att bortse från kunglig och kyrklig makt som förklaringsmodell. Det maktcentrum som Gamla Uppsala symboliserade under tidig medeltid byggde på strukturer och allianser som till stor del hade växt fram under järnåldern (se Ljungkvist 2006). Den nya orten, Aros, representeras i det äldsta materialet till stor del av S:ta Maria kyrka – en prosterikyrka och sannolikt kungsgårdskyrka – samt av kungsgården och bebyggelse nära dessa fastigheter (Carlsson et al. 1991; Anund 2002) (Fig. 4). De var feodalordningens sista stödjepunkter i staden, representerade av stadfogden och Tiundalands prost. En betydelsefull stadsgård, sannolikt en prosterigård, har undersökts i samma område (Ersgård 1986; Gustafsson 1986). Alla dessa företeelser leder till ganska traditionella aktörer i urbaniseringen. Det finns dock en arkeologisk fyndgrupp som tillåter en något annorlunda diskussion. I Fyrisån har man hittat stora mängder vapen från perioden vikingatid-högmedeltid. De har uppmärksammats först nyligen, och bör diskuteras djupare än vad som gjorts hittills (se sid. 369–371).

De stora dragen i Uppsalas äldsta fas har tolkats enligt följande (Ferm 1986; Anund 2002). Knut Eriksson reglerade Aros till stadsform. Hans far Erik Jedvardsson hade en kungsgård i orten och upplät plats för en prosterikyrka, S:ta Maria, omkring 1160. Efter Eriks död gynnade Knut Aros och han anlade förmodligen S:t Eriks kyrka som en del av kulten av fadern. Knut ordnade tillsammans med jarlen Birger Brosa en handelstraktat med feodalthertigen Henrik Lejonet av Sachsen. Han hade inbjudit svenskarna att handla tullfritt i Lübeck. Det kan ha varit för att råda bot på den bristande penningekonomin i Svealand, för att på så sätt stärka

Figur 4. Terrängmodell över medeltida stadsområdet omkring år 1100, på dagens grundkarta. Kyrkorna ligger på åsen. Undantaget var S:ta Maria kyrka (Vårfrukyrkan) som låg i det låglänta partiet nära kungsgården (den kyrka som är markerad längst till höger i bilden). Där vattenspeglenn breddas har ca. 30 vapenoffer påträffats. Bild Kristina Jonsson. (Anund et al. 2000).

sitt rike handelsmässigt som Knut grundade ett mynthus i Aros (Jonsson 1985; Klackenbergs 1992:127). Traktaten hade sannolikt stor betydelse, även om själva handeln troligen hade mindre betydelse än det strategiska alliansbyggandet i sig. Aros-mynten anses ha tyska förebilder, prosterikyrkan tycks ha lånat sitt namn från Lübeck och Aros tycks ha haft en tysk befolkningsdel före 1200 (Ljung 1954:94; Jonsson 1985).

Vilka förklaringar finns bakom dessa hypoteser och kunganamn och kan arkeologin bidra mer? För Svealands del fördes i äldre forskning metallhandeln fram som avgörande under stadsbildningstider, men inte för Uppsala, vilket är helt befogat vad gäller den senare medeltiden. Stadens roll i fjärrhandeln var då blygsam. Arkeologin har dock nu visat att masugnslösnen påbörjades åtminstone under 1100-talet och sannolikt redan under 1000-talet (Wetterholm 1996; Magnusson 2001; Skyllberg 2001). Dessutom har den tidiga utvinningen av järn ur bergsmalm från just Uppland daterats till romersk järnålder (Hjärthner-Holder et al. 1999). En snabbt ökande järnframställning under 1100-talet kan ha varit en viktig delorsak till såväl kronans som tyskarnas intresse för Aros, men här kan även privata bergsmän ha haft en stor roll. Det kan kännas en aning reaktionärt att lyfta fram handel i urbaniseringsdiskussionen, men det arkeologiska materialet visar att metallhandeln bör fogas in som åtminstone en delorsak, vad gäller Uppsala. De många samstämmiga nya dateringarna av tomtetableringar i Aros till slutet av 1100-talet kan tyda på att Knut Eriksson och kanske bergsbruksfamiljerna var drivande vid uppbyggandet av en strategisk stad i Aros omkring 1170, fokuserad på utförsel österut och med funktion som mötesplats i det nya samhället som 1100-talet tycks ha inneburit. Det är

en stor skillnad mot vikingatidens Aros som var vänt mot norr och tjänade Gamla Uppsalas syften. Det nya expanderande Aros inriktat på sociala nätverk, allianser, traktater och såväl långväga som mer närboende gäster tycks vara en viktig anpassning till de förändringar som skedde under 1100-talet (jfr. Carelli 2001:206 ff; Hermansson 2000:92 ff). När nya personliga kontakter och ett ökat varuutbyte blev viktigare behövde både centralmakten och vissa lokala familjer en ny centralort. De kyrkliga centrala ledarna började också känna detta behov, men kyrkans flyttplaner kunde realiseras först något senare. Om funktionen som mötesplats var det viktiga har urbaniteten i landskapet betydelse. Mats Anglert har påpekat det, och att urbaniteten kan ses som en del av infrastrukturen (Anglert 2006:237). Kung Knut tycks ha upprättat goda förbindelser med både den norska och den engelske regenten, och det anses att han var den som påbörjade införandet av kontinentala mönster i statsförvaltningen. Ett uttryck (och ett av få som enbart visar sig genom arkeologin) för denna process var kanske den ovan omtalade processionsgatan. Den bör ha haft stort symbolvärde för kronan och kyrkan, som manifestation av herraväldet över stadsrummet och kommunikationerna – en skådeplats för processionerna mellan staden och Gamla Uppsala, vilka var en del av Erikskulten. Att välja en ny centralort inom den gamlas närområde för att påvisa en nyordning verkar ha varit en vanlig metod inom tidig medeltid. En på vissa sätt näraliggande parallell är relationen mellan Uppåkra och Lund (jfr. Larsson 2006b:291, se dock Anglert 2006:246).

Om initiativet till staden kommer från kungen kan man tänka sig alternativa förklaringar till hur det sedan har gått till i praktiken. Enligt en modell är kungens syfte att detronisera konkurrerande stormanssläkter genom att ta kontroll över varudistributionen (Chrisophersen 1989). Modellen tycks fungera bäst för Skandinavien tidigaste urbanisering (1000- och 1100-talet). Från 1200-talet verkar det som aktörerna i processen vara flera (Larsson 2006b:291). Aros blev en tätort under brytningstiden och man kan tänka sig flera intressenter då satsningen skedde, kring 1150. Gitte Hansen (2003) har betonat investeringens betydelse. Det krävs resurser, men det krävs också aktivt intresse att förvalta stadstomterna. Investeringar behövs från andra än stadsgrundaren om orten ska fungera (Hansen 2005; Larsson 2006a:79). I Aros' fall är såväl kyrkan, bergsbrukssläkterna och de delar av den traditionella lokala eliten som stödde Knuts släkt tänkbara investerare. Kyrkan hade intresse av Aros redan under 1100-talet, medan de sistnämnda två aktörerna är något mer hypotetiska. Det är oklart om bergsmansorganisationer fanns vid den här tiden eller om malmhanteringen styrdes av delar av den traditionella eliten. De äldsta kända bergsprivilegierna gavs till högfrälset under 1200-talet (Skjellberg 2001). Poängen i detta sammanhang är att de godsägande släkter som drev metallhanteringen under 1100-talet kan ha varit delvis andra än den arkaiska eliten kring Gamla Uppsala.

Vapenfynden från Fyrisån är exceptionella. Det är ett 30-tal vapen och miniatyrvapen från en flera hundra år lång period (Ljungkvist 2006; Worley & Beckholmen 2006). Även om föremålen hittades under 1880-talet, och utan arkeologisk expertis, är de mycket viktiga. I det äldsta Uppsalas sydöstra del (Islandet med kungsgården) och något längre västerut – hittades minst fyra svärd, tolv spjutspetsar, sex yxor och en svärdsdoppsko (Ljungkvist 2006:174). Tre av föremålen är miniatyrer. Eftersom vapnen påträffades vid muddrings- och strandskoningsarbeten i ån är det mycket sannolikt att det har funnits många fler. John Ljungkvist (2006:174–178) har övertygande argumenterat för att fynden ska tolkas som upprepade rituella deponeringar under vikingatid (och möjligen tidig medeltid). De yngsta svärderna, från omkring 1200, ska enligt en tolkning (Worley & Beckholmen 2006)

Figur 5. Platsen för Aros, med de två broar som fanns redan under högmedeltiden. Till vänster skymtar domkyrkan på åsen. Till höger är den numera stenskodda strandkant som leder till kungsgårdsområdet och platsen för vapenoffren. Foto Johan Anund.

ha förlorats under strid. Det är mycket osannolikt, särskilt om man ser till hela fyndbilden. I stället måste det röra sig om något så ovanligt som återkommande votivoffer eller symboliska nedläggningar under 300–400 år, alldeles i närheten av den plats där kyrkan etablerade en bas för folklandets äldsta kyrkoorganisation och vid knutpunkten för Svealands politiska maktvägar. Även om vikingatida vapenoffer är relativt sällsynta är det kontinuiteten in i högmedeltid som är unik i detta fall. Vapnens symboliska roll i ättesamhället gör att man kan se fynden från Fyrisån som speglingar av en heterarkisk aktörsgrupp i Uppsalas urbanisering. Representanter för vissa av godsbildningarna i området och kronan kan ha knutit allianser och markerat beslut, till exempel vid den årliga Distingsmarknaden, och stadfäst detta med vapendeponeringar. En rent förhistorisk företeelse levde kvar, i ett något ändrat syfte. Om man vill skapa en viktig plats bygger man ofta på myter eller monument från forntiden (jfr. Bradley 1993). En ny berest samhällsklass ville skapa legitimitet för Aros nya funktion. Att praktiken med vapenoffer upprätthölls i den kristna kyrkans centrum bör ha varit ett sätt att sanktionera det nya Aros betydelse genom att peka bakåt. Krigaridealet och svärdssymboliken var delar av såväl kristnande- som statsbildningsprocessen (Jakobsson 1992:177). Skapandet av helgonkonunungar sammanföll med föreställningen om den krigande Kristusgestalten – just under århundradena fram till ca. 1200 (Sawyer et al. 1987; Fröjmark 1998:191 ff), vilket korresponderar med tiden fram till då deponeringarna i Fyrisån tycks ha upphört. Vapendeponeringar i vatten har ofta ändrat syfte över tid, men behållit sin form (Bradley

1990:202). Uppsala uppvisar många arkaiska drag genom hela sin historia, och urbaniseringen där under 1100-talet tycks ha haft politiska och dynastiska drag. Vapendeponeringarna kan vara ett av de mest exceptionella uttrycken för allt detta.

Ärkebiskopen och privata tomtägare – aktörer 1225–1270

Förtätningen av bebyggelsen under tidigt 1200-tal bör diskuteras utifrån att urbaniseringen skedde i ett tidigare skede. Man kan se förändringen som en naturlig utveckling i en stad som hade 50 år på nacken och där det första husbeståndet höll på att bytas ut. Men utbyggnaden av infrastrukturen och ett ökande antal byggnader måste kopplas till ekonomiska och demografiska ändringar. Aros hade alltså en betydande tysk befolkning och detta hade förutom ekonomiska, även säkert politiska orsaker. Fram till 1200-talets senare del kan långdistanshandeln ha varit ganska omfattande med inflyttning även av folk från omlandet och växande stadsekonomi som följd. Man vallfärdade också till Aros. Vallfarten är belagd under senare delen av 1200-talet. Hypotesen om att S:t Eriks kyrka i Aros uppfördes under slutet av 1100-talet, uppgifter om helgonstatus 1198 och om skrinläggning av Eriks kvarlevor före 1200 tyder dock på en tidig kult. Under oroliga tider görs ofta insatser för att förstärka identitet och ursprung. Den ökande handeln samt kyrklig verksamhet i staden, som då förmodligen hade fyra kyrkor ledde kanske sammantaget till förtätningen, vilken indirekt avspeglas i att franciskanorden inrättade ett ordenshus i Aros 1247.

De kyrkliga ledarna blev under perioden en allt tydligare aktörsgrupp, särskilt efter beslutet att flytta ärkesätet. Det nya domkyrkokomplexet anlades på äldre stadstomter (Anund 2002). Den ovan nämnda «Medeltida stadsplanen» är sannolikt en karta upprättad inför de transaktioner som behövdes då de tidigare tomtägarna skulle få ersättning. Den tolkningen, att marken inte exproprierades via kunglig försorg, förutsätter en ganska stark ställning för de privata tomtägarna. Ett frekvent arkeologiskt exempel på individernas roll i Uppsala är gränsmarkeringar i gatubeläggningarna (Anund et al. 2000:268; Anund 2004), vilket inte endast behöver tolkas utifrån tvång på praktiskt renhållningsansvar. Det kan ses som uttryck för samverkan och gemensamt ansvar, mellan individerna och stadsstyret, i förvaltningen av staden som båda har investerat i.

Individer, korporationer och stadens råd – aktörer 1270–1380

Den merkantila betydelsen av fastigheterna vid stadstorget under denna period är uppenbar och nystruktureringen kan ses som ett utslag av stadens eller stadspatriciatets strävan mot ökat självstyre, gentemot fogdeförvaltningen. Borgmästare och det nyligen införda rådet tvingades be om kungligt tillstånd för ett nytt torg, men anläggandet skedde trots allt på deras initiativ. Frigörelsen från den feodala överhögheten var på gång. Här kan man bland annat peka på tydliga tecken på att de sociala klyftorna i mellansvenska städer var mindre än vad standardbilderna av en medeltida stad förutsätter (Anund 1998). Det fanns en viss rörlighet mellan klasserna och hantverkare deltog till exempel ofta i stadens styre. Jag har argumenterat för ett tyskt inflytande i staden i föregående skede. Detta gäller dock inte stadsstyret, så vitt man vet. En studie har nyligen visat att de tyska influenserna i stadsstyret i Sverige har varit kraftigt överdrivet i tidigare forskning (Gustafsson 2006). Jag tolkar dessutom de materiella uttrycken som tydliga tecken på att det var under detta skede den urbana identiteten befästes, inte under senmedeltiden. Man frångick slutgiltigt den äldre tidens timmermanstradition, bordskultur och självhushåll. För första gången tycks man ha levt utan nämnvärd närkontakt

med husdjuren vilket måste ha varit en stor mentalitetsförändring. Rent urbana avsalubaserade verkstäder och tydliga merkantila inslag i stadsbilden, liksom innovationen privata tegelhus var påtagliga uttryck för den nya tiden. De nya salubodarna vid torget var dock ägda och utyrda av domkyrkan, vilken alltså var den som tjänade mest på verksamheten.

Det finns några konkreta arkeologiska resultat som leder till diskussion om vem som agerade. Under denna period tycks en serie av nedgrävda avfallsbingar i trä ha anlagts under en relativt kort period (Anund 2004). Denna hantering, eller straff för misskötsel, nämns inte i stadslagarna och inte i några av Uppsala stads dokument. Men eftersom anläggandet skedde så pass samtidigt, kan man anta att en lokal formell korporation hade tagit initiativet. Ett annat exempel är snarlikt, men var reglerat i skrift. Under slutet av perioden börjar man anlägga nedgrävda trä-latriner. Dom ligger alltid på tomtmark, och inga andra latrinerna finns på vad som kan anses som kommunal mark. Det är en bild som liknar många andra städer (Christophersen 1994; Beronius Jörpeland & Bäck 2001; Broberg & Hasselmo 2001). Latrinhanteringen – denna för staden så viktiga funktion – kan ha skötts genom samverkan enligt denna modell: tomtägaren anlade latrinerna; tömningen ordnades av tomtägaren, sammanslutningar av tomtägare, eller möjligen av staden; och regelverket för hanteringen fastställdes av stadens styre. Brunnarna i Uppsala tycks i stort sett alltid ha legat på privata tomter, med undantag för en större stensatt brunn. Det är dock svårt att tolka den dåtida uppfattningen om privat respektive allmänt område. Förmodligen har en stor del av marken varit avspärrad privat mark, såsom trädgårdarna och odlingsytorna. Stadsstyret kunde besluta att exempelvis en kyrkogård skulle vara allmän plats, men å andra sidan även att en mindre gata skulle tillfalla en privatperson (Contamine 1988:438 f). **Det sistnämnda kan vara särskilt** intressant för arkeologiska tolkningar. Underlåtenhet att rätta sig efter stadsstyrets påbud är också en intressant aspekt. I Uppsala användes små handdrivna kvarnar under 1200-talet. Spåren uppträder som små men karaktäristiska flisor i fyndmaterialet. Staden försökte tvinga alla att använda den stora kvarnen vid ån, men vi kan se att det dröjde mycket lång tid innan man slutade använda hushållens handkvarnar (Anund 2004).

Slutord

Med denna artikel vill jag ge en ny bild av Uppsalas äldsta tid. Aros omformades under 1100-talet till en mötesplats för den nya tidens krav – ett «neutralt» forum. Där kunde en ny berest klass knyta allianser i statsbyggandet. Jag vill även lyfta fram grupper av privatpersoner och korporationer i förvaltningen av staden.

Summary

The basic conditions for research concerning Uppsala's medieval history are rather favourable concerning written sources, historical maps and archaeology – at least regarding the latter half of the period. Hundreds of archaeological observations are recorded and dozens of them derive from large scale excavations. In this paper I argue that the defining urbanisation of Uppsala took place, not during the 13th century, but in the late 12th century, and that it had more to do with a new need for alliances and a need for a different meeting place, than with logistical preferences and a «natural development». King Knut Eriksson appears as the foresighted player, who realised the need for a new setting for national and international networking – instead of the politically and religiously charged sites of Old Uppsala and Sigtuna. Nevertheless he used the common strategy of choosing a nearby site, in order to allude to

his predecessors' rights. I suggest that the traditional elite, with an archaic connection to Old Uppsala, lost influence to somewhat different groups with interests in for example the metal production. The following period, c. 1200–1400, saw a consolidating and expansive process, during which groups of private citizens, corporations and the civic authorities became increasingly visible. Above all I would like to emphasize the importance of considering the role of corporations and interaction in the building of the medieval town.

Litteratur

- Andersson, H. 1979. *Urbaniseringsprocessen i det medeltida Sverige*. Medeltidsstaden 7. Rapport. Riksantikvarieämbetet och SHM. Stockholm.
- Andersson, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. Medeltidsstaden 73. Rapport. Riksantikvarieämbetet och SHM. Stockholm.
- Andersson, H. & Redin, L. 1980. *Stadsarkeologi i Mellansverige. Läge, problem, möjligheter*. Medeltidsstaden 19. Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Andrén, A. 1987. Medeltida tegelhus i Lund – en kort översikt. *Middelalderlige stenhuse i danske og skånske købsteder. Hikuin* 13: 279–282.
- Anglert, M. 2006. Landskapets urbanitet. I: Larsson 2006b (red.): 229–259.
- Anund, J. 1994. Domberget och Uppsalas medeltida stadsplan. Öväntade resultat av en arkeologisk undersökning. *Uppland 1994*. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund: 65–84.
- Anund, J. 1999. Trade in Uppsala c. 1100–1700. I: Dunckel, R; Gläser, M & Oltmans, U (eds). *Der Handel. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II*: 457–467. Lübeck.
- Anund, J. 2001. The Curses and Possibilities of Wooden Architecture: Domestic buildings in Mediaeval Uppsala. I: Dahmen, B; Gläser, M; Oltmanns, U & Schindel, (eds). *Der Hausbau. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III*: 635–657. Lübeck.
- Anund, J. 2002. Den tvådelade staden? Bilder av Aros och Uppsala. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. Nr. 42, 2001: 33–58.
- Anund, J. 2004. Interaktion, konventioner och regleringar. Infrastruktur i medeltida Uppsala. *Der Hausbau. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IV*. Dunckel; Gläser; Oltmanns & Schleschkewitz (eds). 437–453: Lübeck.
- Anund, J, Carlsson, R & Roslund-Forenus, Y. 1996. En bortglömd medeltida stadsdel i Uppsala. Arkeologiska bidrag till den äldsta historien i området mellan åsen och ån. *Uppland 1996*. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund: 45–68.
- Anund, J., Carlsson, R., Elfwendahl, M. & Pettersson, K. 2000. *I skuggan av domkyrkan. Arkeologi i uppsalakvarteret Disa, 1973–1993*. UV Bergslagen, rapport 2000:5.
- Anund, J., Carlsson, R. & Syse, B. 2001. *Uppsalas medeltid och 1600-talets kartor. Uppland 2001*. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund: 65–112.
- Anund, J. & Göthberg, H. 1998. Nya perspektiv på Gamla Uppsalas kulturlandskap – Bylåget och Norra Gärdet. I: Anund, J; Duczko, W; Göthberg, H; Price, N & Wikborg, J. 1998.
- Anund, J., Duczko, W., Göthberg, H., Price, N. & Wikborg, J. 1998. *Gamla Uppsala – centralplats och omland*. Arkeologisk förundersökning på ostkustbanan 1996–97. Gamla Uppsalaprojektet. UV Uppsala rapport 1997:26. Riksantikvarieämbetet. arkeologisk undersökning.
- Berounius Jörpeland, L., Lindeblad, K. & Lindh, M. 2000. *Vid Fyrisån – arkeologi i Östra Aros*. Projekt uppdragsarkeologi. Rapport nr 2000:1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Berounius Jörpeland, L. & Bäck, M. 2001. Kroppskultur – föreställningar om renlighet utifrån medeltida latrinmaterial. I: *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund studies in medieval archaeology 29: 323–336. Stockholm.
- Broberg, B. & Hasselmo, M. 2001. Urbana nödvändigheter – kommunala angelägenheter. I: *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund studies in medieval archaeology 29. Stockholm: 267–276.
- Bradley, R. 1990. *The passage of arms. An archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits*. Cambridge.

- Bradley, R. 1993. *Altering the earth. The origins of Monuments in Britain and continental Europe*. Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh.
- Bäck, M. 2000a. Analys av svartgods- och stengods-kermik. I : Beronius Jörpeland et al. 2000.
- Bäck, M. 2000b. Stengods-keramiken I: Anund et al. 2000.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund studies in medieval archaeology 26. Lund.
- Carlsson, R., Elfwendahl, M., & Perming, A. 1991. *Bryggaren. Ett kvarter i centrum*. Riksantikvarieämbetet. Uppsala.
- Christophersen, A. 1989. Kjøpe, selge, bytte, gi. Vareutveksling og byupkomst i Norge ca. 800–1100. En model. I: Andrén, A. (red.) *Medeltidens födelse. Symposier på Krapperrups borg 1*: 109–145. Nyhamnsläge/Lund.
- Christophersen, A. 1994. **Mot syntesen. Kaupangen ved Nidelva, 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på folkebibliotekstomten i Trondheim 1973–1985**. Riksantikvarens skrifter nr 7: 261–292. Trondheim.
- Christophersen, A. 1997. Byer? Hvilke byer? Tanker om byutviklingen i Norge i middelalderen. *META* nr. 4 1997: 3–20.
- Contamine, P. 1988. Peasant hearth to papal palace: The fourteenth and fifteenth centuries. I: Duby, G (Ed.) *A history of private life II. Revelations of the medieval world*: 395–505.
- Dahlbäck, G. 1986. En stad i staden. Om Domkyrkans ekonomiska betydelse för Uppsala under senmedeltiden. *Från Östra Aros till Uppsala*. Uppsala stads historia VII: 171–190.
- Dahlbäck, G., Ferm O. & Rahmqvist, S. 1984. *Det medeltida Sverige 1:2, Uppland, Tiundaland*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- DS 1828–. *Diplomatarium suecanum I–*. Liljegen et al. (red.)
- Elfwendahl, M. 1994. Bebyggelse i det medeltida Uppsala, *Uppland* 1994. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund: 53–64.
- Elfwendahl, M. 1999. *Från skärva till kärnl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala*. Lund studies in medieval archaeology 22. Lund.
- Ersgård, L. 1986. Expansion och förändring i Uppsalas medeltida bebyggelse. Uppsala stads historia VII. *Från Östra Aros till Uppsala*: 78–100.
- Ferm, O. 1986a. Från Östra Aros till Uppsala. Uppsala under tidig medeltid. Uppsala stads historia VII. *Från Östra Aros till Uppsala*: 42–77.
- Ferm, O. 1986b. Ägande och boende i Uppsala under medeltiden. Uppsala stads historia VII. *Från Östra Aros till Uppsala*: 140–170.
- Francki, K. 1990. Slottets trädgårdar. *Uppsala Slott. Vasaborgen*. Stockholm.
- Fröjmark, A. 1998. De nordiska helgonkungarna och deras kult intill år 1248. I: Nilssin, B. (red.) *Sveriges kyrkohistoria. 1. Missionstid och tidig medeltid*: 191–198.
- Gräslund, B. 1993. Folkvandringstidens Uppsala. Namn, myter arkeologi och historia, Kärnhuset i riksäpplet. *Uppland 1993*: 173–208.
- Gustafsson, J. H. 1986. Uppsalas medeltida stadsplan, sedd i ljuset av de senaste 20 årens arkeologiska undersökningar. *Uppsala stads historia VII. Från Östra Aros till Uppsala*: 101–121.
- Gustafsson, S. 2006. *Svenska städer i medeltidens Europa*. En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur. Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm studies in history 86. Stockholm.
- Hahr, A. 1929. Uppsala forna ärkebiskopsborg. Sankt Eriks gård och dess historia, *Upplands fornminnesförenings tidskrift XLIII: bilaga*.
- Hansen, G. 1994. *Den overordnede bebyggelse-topografi omkring 1190 i Bergen. Belyst ud fra arkæologiske, naturtopografiske og skriftlige kilder. Speciale i Middelalderarkæologi*. Riksantikvaren. Bergen.
- Hansen, G. 2005 (2003). *Bergen C 800–C 1170. The emergence of a town*. The Bryggen Papers. Main Series, Vol. 6. Bergen.
- Hermansson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 24. Göteborg.
- Hjärthner-Holder, E., Kresten, P., Larsson, L. & Englund L-E. 1999. Arkeometallurgin som en del av arkeologin. *Forskaren i fält – en vänbok till Kristina Lamm*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 27. Riksantikvarieämbetet. Andersson, K; Lagerlöf, A & Åkerlund, A. (red). Stockholm: 199–206.
- Hörner, N. G. 1943. Fyrisåmynningen och landhöjningen. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 46: 3.

- Jakobsson, M. 1992. *Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi*. Stockholms studies in archaeology 11. Stockholm.
- Jonsson, K. 1985. Övergångsskedet mellan Vikingatiden och medeltiden och uppkomsten av den medeltida myntningen i Sverige ca. 1050–1200. *Hikuin* 11. Højberg: 189–206.
- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund studies in medieval archaeology 10. Lund.
- Larsson, S. 1996. Att arbeta med stratigrafi – konsekvenser för vår syn på den medeltida staden. *META* Nr. 4 1996: 26–34.
- Larsson, S. 2006. Gestaltningen av några skånska städer. *Centraliteter, människor, strategier och landskap*: 167–292.
- Larsson, S. 2006a. Den mänskliga staden? I: Larsson, S (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*: 29–76. Stockholm.
- Lindström, D. 1991. *Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350–1622*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 163, Uppsala university.
- Lithberg, N. 1921. Knut Stjernas grävningar å Studentholmen. En orientering. *Upplands fornminnesförenings tidskrift XXXVI*: 237–266.
- Ljung, S. 1954. *Uppsala under yngre medeltid och vasatid*. Uppsala stads historia II. Lundh H. (red). Uppsala.
- Ljungkvist, J. 2006. *En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Aun 34. Uppsala.
- Lovén, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Magnusson, G. 2001. Medeltidens industriutveckling – fanns den? *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund studies in medieval archaeology 29: 361–368.
- Nilsson, B. 2001. *Sveriges kyrkohistoria. I. Missionstid och tidig medeltid*. Stockholm.
- Nordström, A. 1996. *Kammar från Uppsala ca. 1150–1700. Om kamdateringar och kammar som kulturhistoriskt källmaterial*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Arkeologiska institutionen. Lunds universitet.
- Redin, L. 1976. *Uppsala. Medeltidsstaden 3*. Rapport Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Stockholm.
- Roslund-Forenus, Y. 1996. *Kulturlager mellan åsen och ån*. Arkeologisk förundersökning. UV Uppsala Rapport 1996:21.
- Rudbeck (d ä), O. 1679–; [1863, 1937–]. *Atland eller Manheim (Atlantica sive Manheim) och Atlas*.
- Sawyer, B, Sawyer P & Wood, I. 1987. *The Christianization of Scandinavia*. Alingsås.
- Skyllberg, E. 2001. *Södermanlands medeltida bergsbruk – en feodal angelägenhet*. Sörmländska handlingar 50. Nyköping.
- Sundquist, N. 1953. *Östra Aros. Stadens uppkomst och dess utveckling intill år 1300*. I: Lundh H. (red.) Uppsala stads historia. Uppsala.
- Sundqvist, O. 2002. *Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. Acta universitatis upsaliensis. *Historia Religionum*, nr. 21. Uppsala.
- Tagesson, G. 2002. *Biskop och stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund studies in Medieval Archaeology 30. Stockholm
- Wetterholm, A. 1996. Early medieval blast furnaces in Nora parish, Örebro county. A new way of determining the age of a blast furnace. I: Magnusson, G (red) *The importance of ironmaking. Technical innovation and social change*. Volume II. Jernkontorets bergshistoriska utskott. H 62.: 163–166.
- Åse, L. E. 1984. *Den medeltida strandförskjutningen vid Stockholm och övriga mälärstäder*. Riksantikvarieämbetet och SHM. Rapport 1984: 2.

